

# Η ΧΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΑΠΟ ΝΕΑΡΑ ΑΤΟΜΑ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΦΑΙΡΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Σύνοψη Κύριων Ευρημάτων και Συμπερασμάτων



Λευκωσία  
Αύγουστος 2011



# Η ΧΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΑΠΟ ΝΕΑΡΑ ΑΤΟΜΑ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΦΑΙΡΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

## Σύνοψη Κύριων Ευρημάτων και Συμπερασμάτων

*Σημείωση: Λόγω της φύσης του υπό μελέτη αντικειμένου, το κείμενο περιέχει λέξεις και φράσεις που ίσως θεωρηθούν ενοχλητικές ή προσβλητικές από κάποιους αναγνώστες. Η χρήση τέτοιων στοιχείων στο κείμενο έχει μόνο αναλυτικό χαρακτήρα. Σε καμία περίπτωση δεν υπάρχει πρόθεση άμεσης ή έμμεσης προβολής νοημάτων που είναι προσβλητικά είτε για τους αναγνώστες, είτε για τις ομάδες στις οποίες αυτοί οι όροι αναφέρονται.*

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν κείμενο παρουσιάζει μια σύνοψη των κυριότερων ευρημάτων και συμπερασμάτων του ερευνητικού προγράμματος με τίτλο "Η Χρήση Πολιτικών Συμβόλων στη Δημόσια Σφαίρα της Κυπριακής Κοινωνίας" το οποίο άρχισε το Σεπτέμβριο του 2009 και ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 2011. Στο εισαγωγικό μέρος παρουσιάζονται πληροφορίες για την εννοιοποίηση του αντικειμένου, τους στόχους του προγράμματος, τη μεθοδολογία μέτρησης και ανάλυσης, καθώς και κάποια στοιχεία για τους ερευνητές και το δίκτυο συνεργασίας. Το υπόλοιπο κείμενο είναι οργανωμένο σε ενότητες, καθεμιά από τις οποίες περιλαμβάνει τα σημαντικότερα ευρήματα και συμπεράσματα σε σχέση με τους χρήστες των συμβόλων, τα μέσα επικοινωνίας που χρησιμοποιούνται, το περιεχόμενο των συμβόλων, την αιτιολογία της χρήσης, πιθανές επιδράσεις των συμβόλων και κάποιες προοπτικές βελτίωσης. Η κάθε ενότητα είναι οργανωμένη σε παραγράφους χωρίς περαιτέρω ιεράρχηση. Γενικά, η κάθε παράγραφος περιέχει μια ολοκληρωμένη αναφορά σε ένα εύρημα ή συμπέρασμα, μια θεωρητική ιδέα ή μια προοπτική βελτίωσης. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα στοιχεία που έχουν συμπεριληφθεί σε αυτή τη συνοπτική παρουσίαση έχουν επιλεγεί όχι μόνο με βάση τη σημαντικότητά τους, αλλά και με βάση την καταλληλότητά τους για συμπερίληψη σε ένα συνοπτικό κείμενο. Για περισσότερες πληροφορίες, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να επικοινωνούν με τον επιστημονικό υπεύθυνο του προγράμματος στην ηλεκτρονική διεύθυνση [stelios.stylianou@cut.ac.cy](mailto:stelios.stylianou@cut.ac.cy).

Η εννοιολογική οριοθέτηση του θέματος στηρίζεται στους ορισμούς των εννοιών που εμφανίζονται στον τίτλο του προγράμματος. Συγκεκριμένα, ο όρος "σύμβολα" αναφέρεται σε οποιοδήποτε στοιχείο της συμβολικής κουλτούρας, συμπεριλαμβανόμενης της γλώσσας, δηλαδή του προφορικού και γραπτού

λόγου. Ο όρος αναφέρεται επίσης σε μη λεκτικά μέσα, όπως χειρονομίες και άλλα στοιχεία της γλώσσας του σώματος καθώς και σε στοιχεία τεχνολογικά διαμεσολαβημένης επικοινωνίας, όπως γραφήματα, φωτογραφίες, βίντεο και κατασκευές. Συμβολικά στοιχεία έχουν επίσης αναζητηθεί σε διάφορες δράσεις, όπως το άναμμα φωτιάς και η χρήση καπνογόνων. Το ενδιαφέρον της έρευνας εστιάζεται στη χρήση συμβόλων που αποκλίνουν από τις κοινωνικές νόρμες. Η δημόσια πολιτική επικοινωνία κύριου ρεύματος, όπως στην περίπτωση που οι αποστολείς μηνυμάτων είναι το κράτος, τα κόμματα, τυπικοί οργανισμοί κτλ, βρίσκεται εκτός ορίων ενδιαφέροντος. Ο όρος "πολιτικά" προσδιορίζει ιδέες ή πρακτικές που άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με τη δομή κοινωνικής ισχύος και όχι μόνο με την "πολιτική" με τη στενότερη έννοια. Έτσι, επικοινωνιακά στοιχεία που έχουν ως έκδηλο ή λανθάνον νόημα σχετιζόμενο με ανισότητες φύλου, φυλής, εθνότητας, υπηκοότητας, σεξουαλικής προτίμησης κτλ, αποτελούν πολιτικό περιεχόμενο. Ο όρος "νεαρά άτομα" αναφέρεται σε έφηβους ή νεαρούς ενήλικες και καθορίζει προτεραιότητα παρά αποκλειστικότητα σε σχέση με τον πληθυσμό ενδιαφέροντος. Ο όρος "δημόσια σφαίρα" αναφέρεται στην έννοια του "δημόσιου", που συχνά αντιδιαστέλλεται ως προς το "ιδιωτικό" και αναφέρεται σε φυσικούς ή διαδικτυακούς τόπους που είναι προσβάσιμοι σε όλους (άρα δεν μπορεί να είναι μυστικοί), σε λόγο που απευθύνεται σε όλους (άρα διατυπώνεται σε γλώσσα κατανοητή από όλους) και σε περιεχόμενο που αναφέρεται σε θέματα δημόσιου ενδιαφέροντος (άρα διακρίνεται από τα ιδιωτικά συμφέροντα και τα θέματα της προσωπικής ζωής). Η δημόσια σφαίρα συνίσταται όχι μόνο στη σφαίρα της επίσημης πολιτικής επικοινωνίας και στη δημόσια επικοινωνία που παράγεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, αλλά και στην επικοινωνιακή δράση που συντελείται ευρύτερα στην κοινωνία των πολιτών. Η παρούσα μελέτη εστιάζει στην τελευταία όψη της δημόσιας σφαίρας, έτσι, οι κυριότεροι δημόσιοι τόποι που μελετήθηκαν είναι ποδοσφαιρικοί αγώνες, στατικές καταστάσεις (όπως τοίχοι και άλλες επιφάνειες) και ιστοσελίδες. Παρατήρησης έτυχαν επίσης κάποιες άλλες εκδηλώσεις, όπως συγκεντρώσεις πανηγυρισμού ή αγανάκτησης.

Το ερευνητικό πρόγραμμα είχε πέντε στόχους. Ο πρώτος ήταν η καταγραφή των συμβόλων και η ταξινόμησή τους σε κατηγορίες ανάλογα με το περιεχόμενο και τον τρόπο παρουσίασής τους. Ο δεύτερος ήταν η διερεύνηση των νοημάτων που φέρουν τα σύμβολα για τους χρήστες τους ενώ ο τρίτος ήταν η διερεύνηση των νοημάτων για το γενικότερο πληθυσμό νεαρών ατόμων (ποια μηνύματα λαμβάνονται από αυτά τα σύμβολα, ποιες διανοητικές και συναισθηματικές αντιδράσεις προκαλούνται). Ο τέταρτος στόχος ήταν η εξαγωγή συμπερασμάτων για τη σχέση μεταξύ δομικών και πολιτισμικών στοιχείων της σύγχρονης κυπριακής κοινωνίας από τη μια πλευρά και της χρήσης συμβόλων από την άλλη. Ο πέμπτος στόχος ήταν η διατύπωση προτάσεων και εισηγήσεων για διαμόρφωση πολιτικής και προοπτικών βελτίωσης στην προσέγγιση του θέματος στην κυπριακή κοινωνία.

Προς εξυπηρέτηση αυτών των στόχων ακολουθήθηκε πολυμεθοδικός επιστημονικός σχεδιασμός ο οποίος συμπεριέλαβε τις εξής δραστηριότητες μέτρησης και ανάλυσης: Σε πρώτο στάδιο, έγινε μια θεωρητική, κοινωνιολογική κατά το πλείστο, πλαισίωση και αναζητήθηκαν σχετικές έρευνες. Στη συνέχεια, έγινε ποιοτική έρευνα περιεχομένου με αντικείμενο οπαδικές και περιθωριακές πολιτικές ιστοσελίδες. Μελετήθηκε μεγάλος αριθμός ιστοσελίδων και αναλύθηκε πολυμεσικό περιεχόμενο με κωδικοποίηση και κατασκευή

εννοιολογικού χάρτη. Σε επόμενο στάδιο, πραγματοποιήθηκε παρατήρηση δημόσιων εκδηλώσεων (11 ποδοσφαιρικών αγώνων και 4 άλλων εκδηλώσεων). Παράλληλα, έγιναν φωτογραφίες στατικών καταστάσεων (κυρίως συνθημάτων και γραφημάτων σε τοίχους και άλλες επιφάνειες) και τέσσερις σειρές συνεντεύξεων βάθους: 25 ατομικές με χρήστες συμβόλων, 15 ατομικές με στελέχη ποδοσφαιρικών ομάδων και άλλων φορέων, 10 ομαδικές (7 με μαθητές λυκείου, 2 με φοιτητές και 1 με μέλη οργανώσεων νεολαίας) και 14 ατομικές με νεαρά άτομα στην Αθήνα (οι συνεντεύξεις στην Αθήνα είχαν συμπληρωματικό και όχι συγκριτικό χαρακτήρα). Τα δεδομένα από τις παρατηρήσεις πεδίου, τις φωτογραφίες και τις τέσσερις σειρές συνεντεύξεων βάθους αναλύθηκαν ποιοτικά με κωδικοποίηση και κατασκευή εννοιολογικού χάρτη ο οποίος είχε ως βάση την αρχική εννοιοποίηση και τον εννοιολογικό χάρτη που προέκυψε από την ανάλυση των ιστοσελίδων. Ο χάρτης πήρε την τελική του μορφή με το πέρας της ανάλυσης όλων των ποιοτικών δεδομένων και αποτέλεσε την κύρια βάση για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Για ποσοτική υποστήριξη και για την εξασφάλιση της δυνατότητας διατύπωσης κάποιων εκτιμήσεων για το γενικότερο πληθυσμό των ατόμων ηλικίας 15-18, πραγματοποιήθηκε και μια παγκύπρια επισκόπηση μαθητών λυκείου με δείγμα 790 ατόμων επιλεγμένο κατά τρόπο που επιτρέπει γενικεύσεις.

Το ερευνητικό πρόγραμμα σχεδιάστηκε και διεκπεραιώθηκε από μια πυρηνική ομάδα ερευνητών την οποία αποτελούν οι Στέλιος Στυλιανού (αναπληρωτής καθηγητής κοινωνιολογίας, Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου, Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου, επιστημονικός υπεύθυνος), Κωνσταντίνος Αδαμίδης, Εύη Ευτυχίου, Νατάσα Οικονόμου, Στεφάνη Χρίστου (ερευνητές, Κυπριακό Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας) και Δήμητρα Μηλιώνη (λέκτορας μέσω επικοινωνίας, Τμήμα Επικοινωνίας και Σπουδών Διαδικτύου, Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου). Ως συνεργαζόμενοι φορείς συμμετείχαν το Κυπριακό Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων του Πανεπιστημίου Λευκωσίας (ανάδοχος φορέας), το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου, ο Σύνδεσμος Κοινωνιολόγων Κύπρου, το Κέντρο Ερευνών και Ανάπτυξης για τον Αθλητισμό και τον Τουρισμό του Πανεπιστημίου Λευκωσίας και το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το Ίδρυμα Προώθησης Έρευνας στα πλαίσια της Δέσμης Προγραμμάτων 2008.

## **ΟΙ ΧΡΗΣΤΕΣ**

Τα σημαντικότερα στοιχεία που συνθέτουν το προφίλ των ατόμων που πηγαίνουν στα γήπεδα για να παρακολουθήσουν ποδοσφαιρικούς αγώνες, και ειδικότερα όσων εξ αυτών χρησιμοποιούν πολιτικά σύμβολα στο γήπεδο ή αλλού, είναι η *νεαρή ηλικία* (από έφηβοι μέχρι νεαροί ενήλικες) και το *αντρικό φύλο*. Σημαντικός αριθμός μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων παρατηρήθηκε να συμμετέχει σε οπαδικές και πολιτικές επικοινωνιακές δράσεις, αλλά σε καμία περίπτωση ο αριθμός αυτός δεν αποτέλεσε σημαντικό ποσοστό του συνόλου. Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο δε φαίνεται να παίζει καθοριστικό ρόλο, αν και τα ποσοτικά δεδομένα δείχνουν μια θετική επίδραση του εισοδήματος των γονιών των μαθητών λυκείου επί του βαθμού "οπαδικότητας" (η έννοια της οπαδικότητας ορίζεται ως ο βαθμός υποστήριξης μιας ποδοσφαιρικής ομάδας

και η συχνότητα παρακολούθησης ποδοσφαιρικών αγώνων). Ανάμεσα στους μαθητές, η σχολική επίδοση είναι αρνητικά συσχετισμένη με την οπαδικότητα, δηλαδή όσο ψηλότερη είναι η επίδοση τόσο ασθενέστερη είναι η οπαδικότητα. Αρνητικά συσχετισμένες με τη σχολική επίδοση είναι και η ευαρέσκεια προς την εμφάνιση στη δημόσια σφαίρα μηνυμάτων που εκφράζουν ακραίες πολιτικές θέσεις και η ανάμιξη σε σχετικές επικοινωνιακές συμπεριφορές. Μια τάση για πιο έντονη οπαδικότητα διαφαίνεται στις αγροτικές περιοχές.

Η χρήση οπαδικών και πολιτικών συμβόλων γίνεται τόσο οργανωμένα και προσχεδιασμένα όσο και ατομικά και αυθόρμητα. Οι οργανωμένες ομάδες οπαδών διατηρούν συστήματα ιεραρχίας και διαδικασιών λήψης αποφάσεων μέσα από τα οποία προσπαθούν να εφαρμόσουν κάποια κριτήρια επιλογής συνθημάτων και άλλων συμβόλων προς ανάρτηση σε ποδοσφαιρικούς αγώνες ή αναγραφή σε τοίχους. Συχνά όμως, υπάρχουν και ατομικές πρωτοβουλίες οι οποίες άλλοτε γίνονται αποδεκτές από τις οργανωμένες ομάδες και άλλοτε απορρίπτονται. Πάντως, δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο εμφάνισης συμβόλων που δεν εκφράζουν την οργανωμένη ομάδα, αν και αυτό συμβαίνει περισσότερο ανάμεσα σε οπαδούς ποδοσφαιρικών ομάδων και λιγότερο ανάμεσα σε μέλη περιθωριακών πολιτικών ομάδων.

Αν και το ζήτημα των βίαιων επεισοδίων δε μελετήθηκε συστηματικά, φαίνεται ότι η πρόκληση επεισοδίων φυσικής βίας είναι γενικά εκτός των επιδιώξεων των οργανωμένων οπαδών.

Μερικά ευρήματα από την ανάλυση των δεδομένων της επισκόπησης μαθητών παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Πρώτο, προκύπτει η εκτίμηση ότι το 21.8% των μαθητών λυκείου πηγαίνει στο γήπεδο πάνω από 10 φορές το χρόνο. Δεύτερο, εκτιμάται ότι το 15.4% των μαθητών έχει λάβει μέρος σε ομαδικό καβγά, πριν, μετά ή κατά τη διάρκεια ποδοσφαιρικού αγώνα, τουλάχιστον μια φορά. Τρίτο, σε σχέση με επικοινωνιακές δράσεις που ήταν κύριου ενδιαφέροντος στη μελέτη, εκτιμάται ότι το 84% έγραψε κάτι με στυλό ή μαρκαδόρο σε θρανίο, τοίχο ή άλλη επιφάνεια στο σχολείο (42.7% το έχει κάνει πάνω από δέκα φορές σε ένα χρόνο). Τέταρτο, το 28.5% εκτιμάται ότι έγραψε κάτι με σπρέι ή μπογιά σε τοίχους, λεωφορεία, ή άλλες επιφάνειες (5.6% το έχει κάνει πάνω από δέκα φορές σε ένα χρόνο).

Τέλος, η πολιτική δραστηριότητα των μαθητών, με τη στενότερη έννοια, φαίνεται να είναι περιορισμένη. Η παρακολούθηση πολιτικών θεμάτων στα παραδοσιακά μέσα μαζικής επικοινωνίας δε φαίνεται να αποτελεί προτεραιότητα ανάμεσα στους μαθητές, καθώς το 28.5% δηλώνει ότι απέχει εντελώς, το 33.3% ότι παρακολουθεί πολιτικά θέματα στα παραδοσιακά μέσα "σπάνια" και μόνο το 13.9% δηλώνει ότι κάνει κάτι τέτοιο "συχνά" ή "πολύ συχνά". Ακόμα πιο περιορισμένη είναι η διαδικτυακή πολιτική δραστηριότητα των μαθητών, καθώς ποσοστό 61.1% δε δραστηριοποιείται πολιτικά, το 31.9% το κάνει "σπάνια" ή "μερικές φορές" και μόνο το 7% το κάνει "συχνά" ή "πολύ συχνά". Η ποσοτική ανάλυση έδειξε ότι υπάρχει μια μέτρια τάση στους περισσότερους μαθητές να συζητούν πολιτικά. Πάντως, οι μισοί περίπου δήλωσαν ότι συζητούν πολιτικά με γονείς, φίλους ή άλλα άτομα μόνο "σπάνια" ή "ποτέ".

## ΤΑ ΜΕΣΑ

Τα κυριότερα μέσα που χρησιμοποιούνται για τις επικοινωνιακές αυτές δράσεις είναι ο προφορικός λόγος (πχ, ατομικά και ομαδικά συνθήματα στο γήπεδο), τα ηλεκτρονικά μέσα (ιστοσελίδες, ιστολόγια, ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης, γραπτά μηνύματα μέσω κινητού τηλεφώνου κτλ), η αποτύπωση μηνυμάτων σε διάφορα φυσικά μέσα (πανό, σημαίες, κορέο, γράψιμο σε τοίχους ή άλλες επιφάνειες), η γλώσσα του σώματος (άναρθρες κραυγές, σφυρίγματα, γιουχαΐσματα, χειροκροτήματα, αποδοκίμαστικές και επιδοκίμαστικές χειρονομίες), εμφανισιακά στοιχεία (τατουάζ, μαλλιά, ρούχα, καπέλα κτλ), διάφορα αντικείμενα (φυσικά αντικείμενα, μπαλόνια, φουσκωτά, ομοιώματα, αυτοκίνητα, όπως στην πιο κάτω φωτογραφία, κτλ) και άλλες δράσεις (καπνός, φωτιά, ρίψη αντικειμένων, είσοδος στον αγωνιστικό χώρο κτλ).



<http://www.fygas.net/>

Το κυριότερα κοινά χαρακτηριστικά αυτών των μέσων είναι η *απλότητα του λόγου* και η *προσβασιμότητα*. Με εξαίρεση τα κείμενα σε ιστοσελίδες και σε ιστολόγια πολιτικών ομάδων, τα οποία διακρίνονται από ψηλό βαθμό νοηματικής επεξεργασίας, ο λόγος που αρθρώνεται από νεαρά άτομα στη δημόσια σφαίρα είναι απλοϊκός και κατά βάση συνθηματικός. Η εύκολη και οικονομικά ανώδυνη πρόσβαση σε αυτά τα μέσα είναι καθοριστικό στοιχείο, αφού επιτρέπει κυριολεκτικά στον καθένα, ανεξαρτήτως κοινωνικού προφίλ, να συμμετέχει στο επικοινωνιακό γίγνεσθαι.

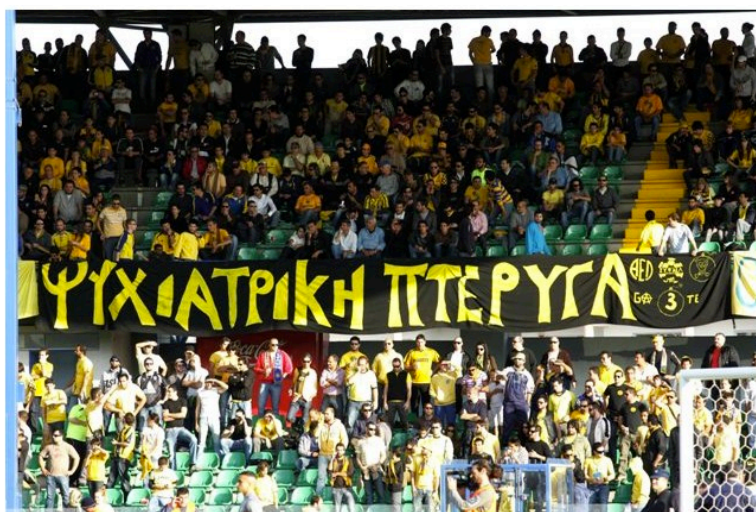
## ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Το περιεχόμενο των μηνυμάτων που εκπέμπονται με τα πιο πάνω μέσα έχει ταξινομηθεί στην ανάλυση των δεδομένων σε δύο κατηγορίες νοήματος.

Η πρώτη αναφέρεται στην *ταυτότητα και την αφοσίωση* στην ομάδα, τόσο την ποδοσφαιρική όσο και την οπαδική. Στα δεδομένα υπάρχουν σύμβολα που εκφράζουν αυτή την ταύτιση και αφοσίωση, όπως η εξύμνηση της ομάδας, οι ευνοϊκοί χαρακτηρισμοί και εγκωμιασμοί, η έκφραση αγάπης (συχνά ρομαντικού τύπου) καθώς και δηλώσεις επιλογής ενός οπαδικού τρόπου ζωής. Ένα παράδειγμα είναι το γνωστό τραγούδι "Είσαι κάτι μαγικό, όπου και να παίζεις θα' μαι, δίπλα σου να τραγουδώ". Η αφοσίωση στην ομάδα εκφράζεται περαιτέρω με δηλώσεις αυταπάρνησης, άρνησης άλλων αγαθών και πρόθεσης



θυσίας για την ομάδα (πχ, "Αν έπαιζες στον ουρανό, θα πέθαινα για να σε δω"). Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο οι οπαδοί δείχνουν την έντονη σύνδεσή τους με την ομάδα είναι η μεταφορά της αρρώστιας (φυσικής ή ψυχικής), όπως στο γνωστό τραγούδι "Δεν είμαστε καλά, δεν έχουμε μυαλό, είμαστε άρρωστοι με τον [κάποιου χρώματος] λαό". Η ίδια μεταφορά εμφανίζεται και στο πανό της πιο κάτω φωτογραφίας:



<http://www.aelfc.com/>

Επικρατούν επίσης σύμβολα που αναφέρονται σε έθνη, κράτη και ιδεολογίες, όπως ελληνικές και κυπριακές σημαίες, σφυροδρέπανα, σβάστικες, κέλτικοι σταυροί, αλφάδια και σκίτσα ή φωτογραφίες του Τσε Γκεβέρα και του Γρίβα. Συχνά εκφράζεται και μια τοπική ταυτότητα με την ανάρτηση ή αναγραφή ονομάτων πόλεων ή χωριών από τα οποία προέρχονται οι οπαδοί. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το στοιχείο της ταύτισης είναι κάποιοι δημοφιλείς ποδοσφαιριστές, των οποίων αντίγραφα στολών φορούν οπαδοί. Τέλος, υπάρχει μια τάση για ταύτιση με κάτι κακό ή κάποιον κακοποιό, μαφιόζο, πειρατή, νονό κτλ, κάτι που δείχνει και την αντισυμβατικότητα των οπαδικών ομάδων.

Η δεύτερη κατηγορία νοήματος περιλαμβάνει μηνύματα στα οποία κυριαρχεί, ή τουλάχιστον υπάρχει έκδηλη, μια πολιική αντίθεση με άλλες ομάδες, άλλες ιδεολογίες, άλλους οπαδούς κτλ. Σε αυτά τα μηνύματα αποδίδεται η υπεροχή της οικείας ομάδας με την υποτίμηση, το χλευασμό και τον εξευτελισμό των άλλων. Εννοιοποιείται έτσι μια διπολική στερεοτυποποίηση του τύπου "Εμείς vs οι Άλλοι", όπου "Εμείς" = οι ισχυροί, οι αξιοζήλευτοι, οι πρωτοπόροι κτλ και οι "Άλλοι" = οι ανίσχυροι, οι ανάξιοι, οι ποταποί κτλ. Οι διπολικές αυτές αντιθέσεις εφαρμόζονται σε διάφορες υποκατηγορίες περιεχομένου, οι οποίες παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Μερικές φορές, το περιεχόμενο έχει άμεση σχέση με το έκδηλο αντικείμενο της αντιπαράθεσης που είναι η *αθλητική υπεροχή*, δηλαδή "Εμείς" = η καλή και αξιόλογη ομάδα, που νικά και διακρίνεται και οι "Άλλοι" = η "άχρηστη" ομάδα που ηττάται και παραμένει αφανής. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, το στοιχείο γύρω από το οποίο εφαρμόζεται το μοντέλο "Εμείς vs οι Άλλοι" δεν έχει σχέση με τον αθλητισμό αλλά με κοινωνικές μεταβλητές πολιτικού, με τη στενότερη ή ευρύτερη έννοια, περιεχομένου.

Ένα τέτοιο στοιχείο είναι η *φυσική υπεροχή*, η ικανότητα δηλαδή της φυσικής επικράτησης μέσω φυσικής βίας, εκφοβισμού ή απειλής για φυσική κακοποίηση ή ακόμα και εξόντωση. Το στοιχείο της φυσικής κυριαρχίας εμφανίζεται συχνά σε αντιπαραθέσεις μεταξύ οπαδών ομάδων που εδρεύουν στην ίδια πόλη, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη διεκδίκηση της κυριαρχίας στην πόλη της Λεμεσού από οπαδούς του ΑΠΟΛΛΩΝΑ και της ΑΕΛ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η επικράτηση μιας οπαδικής ομάδας εκδηλώνεται και με αναφορά σε συγκεκριμένα γεγονότα φυσικής βίας στα οποία υπήρξαν σοβαροί τραυματισμοί αντιπάλων.

Μια άλλη διάσταση, που παρουσιάζει ενδιαφέρον, είναι η *εθνική ταυτότητα*. Εδώ το μοντέλο "Εμείς vs οι Άλλοι" εφαρμόζεται με τρεις τρόπους: "Εμείς vs οι Άλλοι" = Έλληνες vs Μη Έλληνες (πχ, Τούρκοι, Κινέζοι), "Εμείς vs οι Άλλοι" = Έλληνες vs Κύπριοι και "Εμείς vs οι Άλλοι" = Κύπριοι vs Έλληνες. Συνυφασμένες με την εθνική ταυτότητα είναι και ορισμένες έντονες, συχνά ακραίες, κομματικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Ως αποτέλεσμα, στο οπαδικό επικοινωνιακό τοπίο επικρατούν εθνικά, κομματικά και ιδεολογικά σύμβολα, όπως σημαίες της Κύπρου και της Ελλάδας, σκίτσα ή φωτογραφίες του Γρίβα και του Τσε Γκεβάρα, σύμβολα καθεστώτων ή ιδεολογιών όπως η σβάστικα, το σφυροδρέπανο, δικέφαλοι αετοί, κέλτικοι σταυροί, αλφάδια κτλ. Χαρακτηριστικά είναι επίσης διάφορα τραγούδια, των οποίων οι στίχοι χρησιμοποιούνται είτε αυτούσιοι είτε παραφρασμένοι ανάλογα με την περίπτωση. Σε μια παρατήρηση καταγράφηκε η εξής αντιπαραθέση μεταξύ δύο αντίπαλων κερκίδων: η κερκίδα του ΑΠΟΛΛΩΝΑ τραγουδούσε: "Εο μωρέ ΕΟΚΑ όλα τα παιδιά, ΕΟΚΑ όλα τα παιδιά της Κύπρου οι λεβέντες" (γνωστό πατριωτικό τραγούδι) ενώ η κερκίδα της ΟΜΟΝΟΙΑΣ τραγουδούσε "Εο μωρέ ΕΟΚΑ όλα τα παιδιά, ΕΟΚΑ όλα τα παιδιά της Κύπρου οι προδότες" (το ίδιο τραγούδι παραφρασμένο).

Ένα από τα σημαντικότερα, τόσο κοινωνιολογικά, όσο και σε σχέση με το βαθμό επικράτησης, στοιχείο αντιπαραθέσης είναι το *φύλο*, δηλαδή "Εμείς vs οι Άλλοι" = άντρες vs γυναίκες (ενώ το στοιχείο της φυλής, όπου "Εμείς vs οι Άλλοι" = λευκοί vs έγχρωμοι, αν και κοινωνιολογικά ενδιαφέρον, είναι χαμηλής επικράτησης). Το φύλο προσλαμβάνεται και εμφανίζεται ως μια "φυσική" κατηγορία με δεδομένη την υπεροχή του άντρα έναντι της γυναίκας, τόσο από πλευράς φυσικής επικράτησης, όσο και από κοινωνικής πλευράς, δεδομένου ότι οι έχουσες σχέση με το σεξ "θηλυκές" δραστηριότητες θεωρούνται υποτιμητικά στοιχεία (αυτό αναπτύσσεται περισσότερο στη συνέχεια). Στο βαθμό πάντως που μόνο το φύλο ως κατηγορία χρησιμοποιείται για την υποβάθμιση του αντιπάλου, επικρατούν υποτιμητικοί όροι όπως "μουνιά" (πχ, "Θύρα 9 όλοι μουνιά") και "μότρες" και σε κάποιες περιπτώσεις γραφήματα όπως το πιο κάτω, στο οποίο απεικονίζεται μια σερβιέτα υγείας μάρκας Always Ultras η οποία είναι συνώνυμη με το όνομα μιας οργάνωσης φανατικών οπαδών του ΑΠΟΕΛ που αυτοαποκαλούνται ΑΠΟΕΛ ULTRAS (όρος που εμφανίζεται πολλές φορές και σε συντομογραφία μαζί με τη χρονολογία ίδρυσης της οργάνωσης "AU 79"):





Φωτογραφικό Αρχείο Ερευνητικής Ομάδας

Ακόμα πιο ισχυρή είναι η υποτίμηση των αντιπάλων με βάση το στοιχείο της *σεξουαλικής υπεροχής*, όπου "Εμείς vs οι Άλλοι" = αυτοί που "γαμούν" vs αυτοί "δε γαμούν" ή ακόμα πιο εμφατικά "Εμείς vs οι Άλλοι" = αυτοί που "γαμούν" vs αυτοί που "γαμιούνται" (οι εντός εισαγωγικών όροι έχουν ασφαλώς εδώ το νόημα που τους προσδίδεται στο υπό μελέτη επικοινωνιακό πλαίσιο). Το στοιχείο αυτό είναι συνυφασμένο και με ένα άλλο, αυτό της *σεξουαλικής προτίμησης*, όπου "Εμείς vs οι Άλλοι" = ετεροφυλόφιλοι vs ομοφυλόφιλοι. Ένα από τα σημαντικότερα συμπεράσματα αυτής της έρευνας είναι ότι τα νοήματα αυτά δεν είναι καινοφανή ούτε εγγενή στα γήπεδα· η κυριαρχία αυτών των νοημάτων στο οπαδικό επικοινωνιακό τοπίο είναι αποτέλεσμα της απλοϊκότητας και της απουσίας επικοινωνιακής συστολής που χαρακτηρίζει αυτό το τοπίο και όχι αποτέλεσμα κοινωνικής διαφοροποίησης των οπαδικών ομάδων από την υπόλοιπη κοινωνία. Η προβαλλόμενη διαφορά μεταξύ "ενεργητικής" και "παθητικής" σεξουαλικότητας, στις πιο πάνω αντιθέσεις, κατοπτρίζει μια επικρατούσα στην ευρύτερη κυπριακή κοινωνία αντίληψη, σύμφωνα με την οποία το "ενεργητικό μέρος" επιβάλλεται με το σεξ, κερδίζοντας σε κύρος, ενώ το "παθητικό μέρος" υποτάσσεται και υποτιμάται. Παρατίθενται δύο παράδειγμα συνθημάτων από τον ίδιο ποδοσφαιρικό αγώνα που δείχνουν το συχνό φαινόμενο της προσπάθειας επικράτησης επί του αντιπάλου στη βάση του ποιος θα "γαμήσει" ποιον: "ΑΠΟΕΛ, ΑΠΟΕΛ, κάτσε πα' στο βίλλο της ΑΕΛ" και "Έλα ΑΕΛ, έλα ΑΕΛ, κάτσε πα' στο βίλλο του ΑΠΟΕΛ".

Ένα άλλο στοιχείο που σχετίζεται στενά με δεσπόζουσες αντιλήψεις περί φύλου και σεξουαλικότητας είναι η υποτίμηση της *οικογενειακής καταγωγής* των αντιπάλων, η οποία επιτυγχάνεται τυπικά με υποτίμηση της μητέρας και της αδελφής (και κατά συνέπεια αποτελεί και υποτίμηση της γυναικείας υπόστασης). Συχνότερα η μητέρα και λιγότερο συχνά η αδελφή χαρακτηρίζονται "πουτάνες" ή δηλώνεται ότι "γαμιούνται". Στο υπό μελέτη επικοινωνιακό πλαίσιο, οι δύο εντός εισαγωγικών όροι είναι αξιολογικά ισοδύναμοι (αν όχι και νοηματικά ταυτόσημοι), αφού είναι υποτιμητικό τόσο το να είναι μια γυναίκα πόρνη, όσο και το να έχει (διάφορους) ερωτικούς συντρόφους. Χαρακτηριστικό είναι το γνωστό παραδοσιακό τραγούδι "Είμαστε δυο, είμαστε τρεις, είμαστε χίλιοι δεκατρείς..." το οποίο τραγουδιέται παραφρασμένο: "Ευχαριστώ και το Θεό που μ' έκαμε Λεμεσιανό, κι όχι μουνί, πορτοκαλί, να του γαμάνε μια ζωή τη μάνα και την αδελφή". Ο όρος "πουτάνα", είναι από τους επικρατέστερους: "Πουτάνας γιοι πορτοκαλί", "Πουτάνας γιοι Λεμεσιανοί", "Πουτάνας γιοι αριστεροί", "Πουτάνας γιοι φασίστες δεξιοί", "Όποιος είναι γαλανός, είναι της πουτάνας γιος" κτλ.

Σημειώνεται τέλος η εμφανιζόμενη αντίθεση προς τους "μπάτσους" και τους "ρουφιάνους". Σε αρκετές περιπτώσεις, τόσο σε συνθήματα που λέγονται στο γήπεδο, όσο και σε σλόγκαν που γράφονται σε τοίχους, εκφράζεται αγανάκτηση και οργή για την προσλαμβανόμενη ως μεροληπτική και επιθετική συμπεριφορά της αστυνομίας αλλά και για όσους συνεργάζονται με την αστυνομία.

Οι πιο πάνω ταξινομήσεις, στα πλαίσια των δύο συμπεριληπτικών κατηγοριών (ταυτότητα/αφοσίωση και "Εμείς vs οι Άλλοι"), αποτελούν ένα πρώτο σημαντικό αποτέλεσμα της ανάλυσης του περιεχομένου των μηνυμάτων που εκπέμπονται με τη χρήση πολιτικών συμβόλων στη δημόσια σφαίρα. Ένα δεύτερο, εξίσου σημαντικό συμπέρασμα σε σχέση με το περιεχόμενο των μηνυμάτων, είναι η *άγνοια του ιστορικού και κοινωνικού νοήματος* πολλών μηνυμάτων από πολλούς χρήστες. Όπως είπε ένας συμμετέχων στις συνεντεύξεις, "Η πλειοψηφία καταρχήν εν ξέρει ήντα που σημαίνουν τα παραπάνω σύμβολα. Έτυχε τζιαι ρώτησα τζιαι γω πολλούς μιτσιούς που φορούν τη φανέλα του Τσε Γκεβάρα, τζιαι ποιος εν ο Τσε Γκεβάρα εν ξέρουσιν". Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται σε πολλές συνεντεύξεις και είναι θεμελιώδους σημασίας στην προσπάθεια αιτιολόγησης του περιεχομένου των συμβόλων που επιχειρείται στη συνέχεια.

## ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ

Η αιτιολογία της χρήσης πολιτικών συμβόλων μπορεί να αναζητηθεί σε τρία επίπεδα κοινωνιολογικής ανάλυσης, το μακροεπίπεδο, δηλαδή το επίπεδο της ευρύτερης κοινωνίας, το μεσοεπίπεδο, δηλαδή το επίπεδο των ομάδων και των οργανισμών και το μικροεπίπεδο, δηλαδή το επίπεδο του ατόμου. Αν και διακριτά από αναλυτική σκοπιά, τα επίπεδα αυτά περιλαμβάνουν στοιχεία που αλληλεπιδρούν, τόσο οριζόντια όσο και κάθετα, και έτσι η διάκριση που ακολουθεί είναι περισσότερο αναλυτική παρά ουσιαστική. Εξάλλου, η αλληλεπίδραση στοιχείων ανάμεσα σε αυτά τα επίπεδα αποτελεί και τη θεμελιώδη αρχή της κοινωνιολογικής ανάλυσης που είναι γνωστή και ως "κοινωνιολογική φαντασία". Στην ανάλυση χρησιμοποιούνται και θεωρητικές ιδέες και έννοιες, χωρίς ωστόσο να παρουσιάζονται λεπτομερώς ολοκληρωμένες θεωρίες.

Πρώτα, στο μακροεπίπεδο, η αιτιολογία των κοινωνικών φαινομένων αναζητείται στον πολιτισμό, τις κοινωνικές δομές και τις λειτουργίες που διέπουν την κοινωνία ως σύστημα. Μια βασική λειτουργία, η οποία είναι απαραίτητη για την επιβίωση του κοινωνικού συστήματος, είναι η *κοινωνικοποίηση*, η μάθηση δηλαδή, και, στο βαθμό που είναι δυνατό, η εσωτερίκευση, από τις νεότερες γενιές των στοιχείων της υπάρχουσας κουλτούρας. Η κοινωνικοποίηση συντελείται μέσα από όλους τους κοινωνικούς θεσμούς, πρώτιστα και κύρια όμως μέσα από την οικογένεια και την εκπαίδευση. Το περιεχόμενο της κοινωνικοποίησης περιλαμβάνει τόσο κανονιστικά στοιχεία (αξίες και νόρμες) όσο και συμβολικά, όπως η γλώσσα και οι υπόλοιποι κώδικες επικοινωνίας.

Ένα πρώτο συμπέρασμα αυτής της έρευνας είναι ότι πολλά στοιχεία εκδηλώνονται σε πολιτικά σύμβολα στη δημόσια σφαίρα από νεαρά άτομα ως αποτέλεσμα *μάθησης και αναπαραγωγής κυρίαρχων αντιλήψεων, στάσεων και*

τρόπων σκέψης. Ένας συμμετέχων είπε: "Νομίζω ότι πολλά μεγάλο μερίδιο τούτης της ευθύνης [...] φέρνει η προηγούμενη γενιά, δηλαδή τούτη που κυβερνά, [...] η γενιά που είναι μεταξύ των 55 τζιαι 70, [...] γιατί εκαλλιεργήσαν με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο τούτον το φανατισμό, τζιαι βλέπουμε τα κακά που ακολουθούν τωρά, που τα έχουμε μπροστά μας να τα αντιμετωπίσουμε."

Πέρα από το ζήτημα της ευθύνης, αυτό που συμπεραίνεται εδώ είναι ότι πολλά από τα στοιχεία που δεσπόζουν στο υπό μελέτη επικοινωνιακό τοπίο είναι εκδηλώσεις γενικότερων κοινωνικών χαρακτηριστικών. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι το μοντέλο "Εμείς vs οι Άλλοι", που χρησιμοποιήθηκε στην προηγούμενη ενότητα, επικρατεί και στην κοινωνία γενικότερα. Η κοινωνία χρησιμοποιεί την αντίθεση "Εμείς vs οι Άλλοι" για να συντηρεί τη συλλογική συνείδηση, να συσπειρώνει τα μέλη της και να ενισχύει την κοινωνική αλληλεγγύη. Οι "Άλλοι" μπορεί να είναι στο κοινωνιακό επίπεδο εξωτερικοί εχθροί (όπως οι Τούρκοι εισβολείς και οι λαθρομετανάστες) ή εσωτερικοί εχθροί (όπως έμποροι ναρκωτικών, παιδεραστές ή αλλόθρησκοι ιεραπόστολοι). Η εφαρμογή αυτού του μοντέλου στο οπαδικό επικοινωνιακό τοπίο μπορεί να θεωρηθεί μια αντιγραφή της ευρύτερης κοινωνικής πρακτικής.

Πιο συγκεκριμένα, κυρίαρχες στην ευρύτερη κοινωνία αντιλήψεις (περί φύλου, φυλής, εθνικότητας, ερωτικής συμπεριφοράς, σεξουαλικής προτίμησης, εθνικής και κομματικής ταυτότητας) φαίνεται να αναπαράγονται στα γήπεδα και στους τοίχους. Για παράδειγμα, τα περί σεξουαλικής προτίμησης και σεξουαλικής υπεροχής στοιχεία αντιδιαστολής με βάση το μοντέλο "Εμείς vs οι Άλλοι", είναι χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας στην οποία η σεξουαλική υπεροχή των "αντρών" θεωρείται απαραίτητο στοιχείο κύρους (που μετράται με το μέγεθος του πέους και το πόσο πολύ κάποιος "γαμά") και έτσι, κατά συνέπεια, οι ομοφυλόφιλοι άντρες και οι γυναίκες θεωρούνται άτομα χαμηλότερης υπόστασης (αφού είτε δε διαθέτουν πέος, είτε δε "γαμούν", παρά μόνο "γαμιούνται"—βλέπε προηγούμενη ενότητα). Ενισχυτικά αναφέρεται ότι στην επισκόπηση γενικού πληθυσμού μαθητών, το δείγμα απάντησε στην ερώτηση κατά πόσο συμφωνεί ή διαφωνεί με τη δήλωση "Στην Κύπρο θα ήταν καλύτερα να μην υπάρχουν ομοφυλόφιλοι" με το 19.2% να συμφωνεί απόλυτα, το 13.1% να συμφωνεί και το 26% να έχει επιλέξει την απάντηση "δεν είμαι σίγουρος/η" (21.5% και 20.2% απάντησε αντίστοιχα ότι διαφωνεί και διαφωνεί απόλυτα). Δεδομένου ότι οι πρώτες δύο επιλογές είναι ξεκάθαρα ομοφοβικές, αλλά και η τρίτη εκφράζει αμφιβολία, παρά αποδοχή, έχουμε την πλειοψηφία των μαθητών να θεωρούν την ομοφυλοφιλία ανεπιθύμητη (μόνο το 41.5% εκφράζει άποψη αποδοχής). Έτσι, η επικράτηση ομοφοβικών μηνυμάτων στη δημόσια σφαίρα είναι, με βάση αυτή την ανάλυση, κοινωνιολογικά αναμενόμενη.

Υπάρχουν και άλλα πολιτικά ζητήματα, όπως οι αντιπαραθέσεις σε σχέση με την υπηκοότητα και τη θρησκεία (που εμφανίζονται λιγότερο στο οπαδικό επικοινωνιακό τοπίο) και η κομματικοποίηση (που εμφανίζεται περισσότερο), τα οποία επίσης δε φαίνεται να είναι εγγενή στοιχεία αλλά εκδηλώσεις του ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι. Αυτό φαίνεται και πάλι στην επισκόπηση μαθητών και συγκεκριμένα στην ερώτηση του ερωτηματολογίου με ερέθισμα τη δήλωση "Στην Κύπρο θα ήταν καλύτερα να μην υπάρχουν αλλοδαποί" με την οποία οι μαθητές σε ποσοστό 25.9% δήλωσαν ότι "συμφωνούν απόλυτα", σε ποσοστό 22.6% ότι "συμφωνούν" και σε ποσοστό 27.4% ότι "δεν είναι σίγουροι". Για τη δήλωση "Στην Κύπρο θα ήταν καλύτερα αν όλοι οι πολίτες ήταν Χριστιανοί" οι μαθητές σε ποσοστό 24.3% δήλωσαν ότι

"συμφωνούν απόλυτα", σε ποσοστό 24.6% ότι "συμφωνούν" και σε ποσοστό 21.8% ότι "δεν είναι σίγουροι/ες".

Μια δεύτερη αιτία φαίνεται να είναι οι *αντιλήψεις κοινωνικής αδικίας*. Η κυπριακή κοινωνία περιέχει στοιχεία νεποτισμού, ρουσφετιού, κομματοκρατίας και αυθαιρεσίας τα οποία οι νέοι προσλαμβάνουν και προς τα οποία αντιδρούν με διάφορους τρόπους, ένας από τους οποίους είναι η δημόσια έκφραση αγανάκτησης. Χαρακτηριστικό είναι το γνωστό σύνθημα "μπάτσοι – γουρούνια – δολοφόνοι" το οποίο χρησιμοποιείται σχεδόν ανεξέλεγκτα ως έκφραση αντίδρασης προς την προσλαμβανόμενη ως υπερβολική, άδικη και απάνθρωπη κατασταλτική δραστηριότητα της αστυνομίας. Επίσης χαρακτηριστικό είναι το συχνά εμφανιζόμενο σε τοίχους ακρωνύμιο "A.C.A.B." που σημαίνει "All Cops Are Bastards" – "Όλοι οι μπάτσοι είναι μπάσταρδοι".

Στην επισκόπηση μαθητών φάνηκε ότι κάποιες αντιλήψεις κοινωνικής αδικίας κυριαρχούν ανάμεσα στους νέους. Για παράδειγμα, στο ερέθισμα "Στην Κύπρο η αστυνομία κάνει καλά τη δουλειά της" ποσοστά 34.6% και 23.4% απάντησαν αντίστοιχα ότι αυτό ισχύει "σε μικρό βαθμό" και "σε πολύ μικρό βαθμό ή καθόλου". Μόνο ποσοστά 9% και 2.7% απάντησαν ότι αυτό ισχύει "σε μεγάλο βαθμό" και "σε πολύ μεγάλο βαθμό" αντίστοιχα (25.2% επέλεξε την ενδιάμεση απάντηση "ισχύει σε σημαντικό βαθμό", ενώ 5.1% δήλωσε ότι δεν έχει άποψη). Στο ερέθισμα "Στην Κύπρο υπάρχει δικαιοσύνη" ποσοστά 36.6% και 18.8% απάντησαν αντίστοιχα ότι αυτό ισχύει "σε μικρό βαθμό" και "σε πολύ μικρό βαθμό ή καθόλου" και μόνο 7.3% και 3.7% απάντησαν ότι αυτό ισχύει "σε μεγάλο βαθμό" και "σε πολύ μεγάλο βαθμό" αντίστοιχα (27.6% επέλεξε την ενδιάμεση απάντηση "ισχύει σε σημαντικό βαθμό", ενώ 5.9% δήλωσε ότι δεν έχει άποψη). Στο ερέθισμα "Για να βρει κάποιος καλή δουλειά στην Κύπρο πρέπει να έχει μέσο" ποσοστά 23.2% και 53.3% απάντησαν αντίστοιχα ότι αυτό ισχύει "σε μεγάλο βαθμό" και "σε πολύ μεγάλο βαθμό" και μόνο 4.4% και 1.8% απάντησαν ότι αυτό ισχύει "σε μικρό βαθμό" και "σε πολύ μικρό βαθμό ή καθόλου" αντίστοιχα (5.3% επέλεξε την ενδιάμεση απάντηση "ισχύει σε σημαντικό βαθμό", ενώ 2.1% δήλωσε ότι δεν έχει άποψη).

Στο μεσοεπίπεδο, το επίπεδο δηλαδή των κοινωνικών ομάδων και οργανισμών, η υπό μελέτη επικοινωνιακή δραστηριότητα μπορεί να εξηγηθεί σε κάποιο βαθμό με τη *θεωρία της υποκοουλτούρας*, σύμφωνα με την οποία, οι κοινωνικοοικονομικές ανισότητες και το κοινωνικό περιβάλλον δεν επιτρέπουν σε όλα τα μέλη της κοινωνίας να αποκτήσουν ικανοποιητικό κύρος στη συμβατική πλατφόρμα (οικογένεια, σχολείο, συμβατική ενήλικη κοινωνία), με αποτέλεσμα να μένει ανεκπλήρωτη η ανάγκη τους για αναγνώριση και να αναπτύσσονται εναλλακτικές πρακτικές όπως η ένταξη σε αποκλίνουσες ομάδες. Οι υποκοουλτούρες είναι ομάδες με αξίες και νόρμες διαφορετικές από αυτές που κυριαρχούν στην ευρύτερη κοινωνία και τα μέλη τους αποζητούν εναλλακτικές πλατφόρμες κοινωνικής ένταξης και ανέλιξης. Ένας συμμετέχων είπε: "Επειδή χρησιμοποιούν σύμβολα είναι σαν να τζιαι νομίζουν ότι λαμβάνουν μέρος σε μια μάζα που εν ξεχωριστή που τους άλλους". Χαρακτηριστικά στοιχεία μιας υποκοουλτούρας είναι η συνειδητή (και πολλές φορές επιτηδευμένη) διαφοροποίησή της από την κυρίαρχη κουλτούρα και η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της. Αυτά τα στοιχεία εξυπηρετούνται επικοινωνιακά με τη χρήση συμβόλων που πάνε "κόντρα" στο κατεστημένο. Χρησιμοποιώντας όρους όπως "νονοί", "φυγάδες" και "Τέξας" τα μέλη των αποκλίνουσων αυτών ομάδων, από τη μια πλευρά δηλώνουν και εμπεδώνουν τη

διαφορά τους από το κατεστημένο των "φλώρων", των "μπάτσων" και των "ρουφιάνων" και από την άλλη συσπειρώνονται ως απειλούμενοι από αυτό. Μέσα σε αυτές τις ομάδες, συμπεριφορές όπως η συμμετοχή σε "συμβολικές μάχες" εξαργυρώνονται σε μονάδες κύρους.

Στο επίπεδο της ομάδας υπάρχει και η *διείσδυση κομματικών και άλλων πολιτικών (με τη στενή έννοια) στοιχείων*. Η "κομματικοποίηση του ποδοσφαίρου" είναι μια από τις συχνότερα εμφανιζόμενες φράσεις στις συνεντεύξεις αυτού του προγράμματος, αλλά και γενικότερα στη δημόσια επικοινωνία στη Κύπρο. Στο βαθμό που το ποδόσφαιρο, αλλά και άλλοι θεσμοί είναι κομματικοποιημένοι, είναι λογικό να αναμένει κάποιος την εμφάνιση πολιτικών μηνυμάτων (τουλάχιστον με τη στενή κομματική έννοια) στις επικοινωνιακές δραστηριότητες των νεαρών ατόμων στη δημόσια σφαίρα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εμφάνιση οπαδικών επικοινωνιακών στοιχείων σε μη οπαδικές εκδηλώσεις, όπως για παράδειγμα η χρήση του οπαδικού συνθήματος "Θρύλε ολέ, θρύλε ολέ, γαμώ την πόρνη την πουτάνα του ΑΚΕΛ" από μερίδα διαμαρτυρούμενων νεαρών έξω από το προεδρικό μέγαρο τον Ιούλιο του 2011 παραφρασμένου σε "Ναι ναι, ναι ναι, είσαστε πρόβατα με κόμμα το ΑΚΕΛ".

Το χαρακτηριστικότερο ωστόσο στοιχείο που δικαιολογεί στο επίπεδο της ομάδας τη χρήση προκλητικών συμβόλων είναι η *συμβολική μάχη* μεταξύ των οπαδικών ομάδων. Έχει παρατηρηθεί ότι η οπαδική αντιπαράθεση είναι συχνά άσχετη με το ποδόσφαιρο και γίνεται για την "ηδονή της κόντρας". Τις περισσότερες φορές, γραφικά σύμβολα και λεκτικά συνθήματα χρησιμοποιούνται χωρίς να έχει ιδιαίτερη (ίσως και καθόλου) σημασία το συμβατικό τους νόημα. Αυτό έχει ήδη αναφερθεί στην ενότητα της ανάλυσης του περιεχομένου των συμβόλων, όπου ένα βασικό συμπέρασμα ήταν η άγνοια ανάμεσα σε σημαντικά ποσοστά των χρηστών της ιστορικής και κοινωνικής σημασίας διαφόρων συμβόλων. Τα σύμβολα λοιπόν, με απλά λόγια, χρησιμοποιούνται σε σημαντικό βαθμό, απλά για την "πίκα". Με τα λόγια των συμμετεχόντων: "Κάμνουμε τα ίδια πράγματα: ο ένας εν να γράψει Γρίβας, ο άλλος ένα γράψει Τσε, ο ένας κάμνει τους αριστερούς ο άλλος τους δεξιούς, λαλούμεν τα ίδια συνθήματα απλά για να πικάρει ο ένας τον άλλο, εν τα γράφουμε επειδή τα πιστεύουμε πραγματικά" και "Επειδή φωνάζουν μας Τούρκους, όπως μας θέλετε εν να 'μαστε, ας πούμε. Απλά έτσι. Τζιένοι μας το φωνάζαν, εξεκινήσαν το πριν εφτά χρόνια θυμούμαι, εφκάλαμεν μια σημαία της Τουρκίας με το τριφύλλι τάχα δίπλα τζιαι εξεκινήσαν το τζιαι σιγά-σιγά εμπήκαμεν στο παιχνίδι τους για να τους κάμουμε να κιστίσουν, ας το πούμε, να πειραχτούν παραπάνω, αλλά προσωπικά εν είσιε σχέση, εν μας εκφράζουν τούτα τα πράγματα, παραπάνω για πικά, που έγινε".

Αναζητώντας τα αίτια της χρήσης πολιτικών συμβόλων σε ένα τρίτο επίπεδο, το *μικροεπίπεδο* ή επίπεδο της ατομικής ψυχολογίας, μπορούμε να αρχίσουμε με την ερμηνεία που προκύπτει από ένα προηγούμενο σημείο, εστιάζοντας αυτή τη φορά την προσοχή μας στο άτομο. Η ψυχολογική συνιστώσα της ένταξης σε μια εναλλακτική ομάδα είναι η *ανάγκη αναγνώρισης*, η οποία είναι έννοια γενικότερης εφαρμογής. Η ανάγκη αυτή υπάρχει σε όλα τα άτομα και ως τέτοια δεν είναι προβληματική. Όταν ωστόσο το άτομο αισθάνεται έλλειμμα αναγνώρισης, μπορεί να αντιδράσει με την αλλαγή κοινωνικής πλατφόρμας και τρόπου ζωής και να αναμιχθεί σε αποκλίνουσες συμπεριφορές όπως η χρήση προκλητικών και ακραίων πολιτικών συμβόλων.

Μέσα από τα δεδομένα προκύπτει και μια άλλη ερμηνεία, η οποία στηρίζεται στην παρατήρηση ότι συμπεριφορές, όπως οι υπό μελέτη επικοινωνιακές δράσεις, προκύπτουν και από επιδράσεις της ευρύτερης κουλτούρας οι οποίες είναι γενικά αποδεκτές αλλά ενίοτε μπορεί να θεωρηθούν προβληματικές. Η τάση των νέων να ακολουθούν τη "μόδα" ή το "ρεύμα" οδηγεί σε κάποιες περιπτώσεις στην αντιγραφή ακραίων στάσεων και συμπεριφορών.

Ακόμα πιο ατομικιστική αναλυτικά είναι και η απλή ερμηνεία ότι ένα άτομο κάνει απλά *αυτό που του αρέσει*. Η θεώρηση αυτή δεν ασχολείται με το γιατί κάτι αρέσει σε κάποιον. Από τη στιγμή που ένα άτομο βρίσκει μια δραστηριότητα διασκεδαστική, ηδονική, κουλ κτλ, είναι λογικό να έχει την τάση να συμμετέχει σε αυτήν. Ένας οπαδός έδωσε μια πολύ καλή εξήγηση για τη συμμετοχή του στις δραστηριότητες της ομάδας: "Βασικά πιστεύω ότι αν δεν είσαι μέσα εν μπορείς να ξέρεις. Τζιαι συ τωρά να πάεις μες τους οπαδούς εν θα καταλάβεις. Επειδή εν το νιώθεις. [...] Αν σου αρέσκει εσένα να ασχολείσαι με τη ζωγραφική, εμένα εν μου λέει τίποτε, εν πελλάρα, ας πούμε. Για σένα μπορεί να σημαίνει τα πάντα, εκατάλαβες; Άρα τζιαι οι οπαδοί, επειδή σημαίνει τα πάντα τζιείνο που ασχολούνται, εν το θεωρούν ότι εν κακό". Το στοιχείο αυτό, αν και θεωρητικά απλοϊκό, δεν πρέπει να αγνοείται στην προσπάθεια κατανόησης του υπό μελέτη φαινομένου, όπως και στην κατανόηση άλλων παραβατικών συμπεριφορών οι οποίες ορίζονται εξ αρχής ως προβληματικές με αποτέλεσμα η προβληματοποίηση να εκτοπίζει την ουσία (ένα άλλο παράδειγμα είναι η προσπάθεια κατανόησης της χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών όπου αγνοείται συνήθως εντελώς το στοιχείο της ηδονής του χάι). Στο πεδίο της χρήσης πολιτικών συμβόλων, επικρατεί συχνά ο χαρακτηρισμός "ανεγκέφαλοι", ο οποίος είναι αρκούντως βολικός στη δημόσια επικοινωνία κυρίου ρεύματος, αλλά ταυτόχρονα απελπιστικά άστοχος.

Μια απόπειρα σύνοψης των διάφορων στοιχείων του μικροεπιπέδου μπορεί να γίνει με την εφαρμογή της *θεωρίας της μάθησης*, η οποία στηρίζεται στην παραδοχή ότι το άτομο οδηγείται σε οποιεσδήποτε συμπεριφορές με μια διαδικασία μάθησης που περιλαμβάνει την υιοθέτηση ορισμών της κατάστασης και κατά συνέπεια την ανάπτυξη στάσεων και συμπεριφορικών τάσεων μέσα στην ομάδα κοινωνικοποίησης. Οι σημαντικότερες ομάδες μέσα στις οποίες πραγματοποιείται αυτή η μάθηση είναι η οικογένεια και το σχολείο, αλλά η επίδραση σημαντικών άλλων, όπως των συνομηλίκων, είναι επίσης κεντρικής σημασίας. Οι πιο πάνω αναφορές σε διαδικασίες αντιγραφής και διολίσθησης σε μη συμβατικές συμπεριφορές είναι παραδείγματα υπέρσχυσης των μη συμβατικών στάσεων και συμπεριφορικών τάσεων. Τονίζεται ότι η διαδικασία της μάθησης είναι ψυχολογικά η ίδια ανεξάρτητα από του αν το αντικείμενό της είναι συμβατικό ή αποκλίνον.

Στο μικροεπίπεδο θα μπορούσε ακόμα να χρησιμοποιηθεί και μια άλλη θεωρία, η *γενική θεωρία της έντασης*, η οποία θα μπορούσε να ονομαστεί και θεωρία της εκτόνωσης. Σύμφωνα με αυτή, τα άτομα αναπτύσσουν ψυχολογική ένταση για διάφορους λόγους, όπως η καταπίεση στην οικογένεια ή το σχολείο, η αίσθηση απειλής ότι θα χάσουν κάτι πολύτιμο που έχουν ή η αίσθηση ματαίωσης όταν δεν αποκτούν κάτι που επιθυμούν. Το ζητούμενο σε τέτοιες περιπτώσεις είναι η εκτόνωση της έντασης, κάτι που μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους, συμπεριλαμβανόμενων και συμπεριφορικών αναπροσαρμογών, οι οποίες περιλαμβάνουν τόσο συμβατικές όσο και αποκλίνουσες συμπεριφορές. Μια τέτοια συμπεριφορά είναι και η συμμετοχή



στις διάφορες οπαδικές δραστηριότητες οι οποίες, λόγω της φύσης τους, επιτρέπουν μια ψυχοσωματική εκτόνωση.

Τέλος, μια άλλη σχετική θεωρία είναι η *θεωρία της ευκαιρίας*, σύμφωνα με την οποία, η τάση προς μια συμπεριφορά είναι σχετικά σταθερή σε ένα άτομο και έτσι η πιθανότητα εμφάνισής της είναι συνάρτηση των συνθηκών που συνθέτουν μια κατάσταση. Με άλλα λόγια, μια συμπεριφορά επικρατεί όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν. Στην περίπτωση της χρήσης συμβόλων στη δημόσια σφαίρα, υπάρχουν κάποιες συνθήκες που συνάδουν στην επικράτηση αυτών των επικοινωνιακών δράσεων, όπως η εύκολη πρόσβαση στους τοίχους, στις κερκίδες και στο διαδίκτυο, η απουσία ή αδυναμία αποτελεσματικής επιτήρησης και το ελάχιστο οικονομικό κόστος.

## ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Το επόμενο ζήτημα είναι αυτό των επιδράσεων της χρήσης πολιτικών συμβόλων στη δημόσια σφαίρα. Το ζήτημα αυτό είναι ασφαλώς σύνθετο και απαιτεί διαχρονική έρευνα. Εδώ επισημαίνονται κάποιες πιθανές επιδράσεις. Μια πρώτη πιθανή επίδραση είναι η *καλλιέργεια στάσεων και αντιλήψεων*. Αυτή μπορεί θεωρητικά να προκύψει σε δύο επίπεδα.

Στο πρώτο επίπεδο, επιδρά το *έκδηλο νόημα* μιας επικοινωνιακής δράσης, δηλαδή το νόημα που είναι φανερό και συνειδητοποιημένο. Σε αυτό το επίπεδο κινούνται πρώτιστα μηνύματα που είναι πολιτικά με τη στενότερη έννοια, που εκπέμπονται κατά κανόνα από πολιτικές και όχι οπαδικές ομάδες και που προωθούν συνήθως συγκεκριμένες απόψεις ("Αλληλεγγύη στους Μετανάστες", "Σκούπα στους Μπάτσους") ή προτρέπουν σε συγκεκριμένες συμπεριφορές (πχ, "Ψήφο στο ΕΛΑΜ", "Αποχή στις Εκλογικές Αυταπάτες"). Η επίδραση αυτών των μηνυμάτων δεν μπορεί να αξιολογηθεί συστηματικά με βάση τα δεδομένα αυτού του προγράμματος διότι δεν αποτέλεσε ζήτημα κεντρικού ενδιαφέροντος. Τα οπαδικά ωστόσο μηνύματα, τα οποία μελετήθηκαν πιο ενδελεχώς, φαίνεται να είναι απίθανο να έχουν τέτοιου είδους επίδραση. Κατ' αρχή, αν και το φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η οπαδική επικοινωνιακή δράση (γήπεδο, δημόσιες επιφάνειες, διαδίκτυο) παρέχει τη δυνατότητα μαζικής επικοινωνίας, όπως προκύπτει από την πιο πάνω ανάλυση, τόσο του περιεχομένου των μηνυμάτων όσο και της αιτιολογίας της χρήσης, αυτή η επικοινωνία εξυπηρετεί πρώτιστα και σχεδόν αποκλειστικά μια επικοινωνιακή "κόντρα" παρά μια προσπάθεια κοινωνικής παρέμβασης. Επιπρόσθετα, εφόσον, σε σημαντικό βαθμό, ούτε οι ίδιοι οι χρήστες των συμβόλων έχουν πρόθεση να προωθήσουν ιδέες και συχνά ούτε καν γνωρίζουν τι ακριβώς σημαίνουν τα σύμβολα που χρησιμοποιούν, η πιθανότητα επίδρασης του έκδηλου νοήματος σε άλλα άτομα και στην κοινωνία γενικότερα μπορεί με σχετική ασφάλεια να θεωρηθεί απομακρυσμένη.

Στο δεύτερο επίπεδο, επιδρά το *λανθάνον νόημα*, δηλαδή το νόημα που είναι κρυμμένο ή μη συνειδητοποιημένο. Τα λανθάνοντα νοήματα επιδρούν κατά τρόπο που δεν είναι εμφανής εκ πρώτης όψεως, αφού μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικά από τα έκδηλα. Έτσι, υπάρχει η δυνατότητα γενικότερων πολιτισμικών επιδράσεων οι οποίες μπορεί να μην είναι άμεσα αισθητές. Για παράδειγμα, ο όρος "GAY 9" (που είναι από τους επικρατέστερους σε τοίχους της Λευκωσίας—βλέπε και πιο κάτω φωτογραφία) είναι μια χλευαστική

παράφραση του όρου "GATE 9" και χρησιμοποιείται με ξεκάθαρο σκοπό να πληγεί το κύρος των οπαδών της ΟΜΟΝΟΙΑΣ (έκδηλο νόημα).



Φωτογραφικό Αρχείο Ερευνητικής Ομάδας

Ταυτόχρονα όμως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι αυτός ο όρος δημιουργεί ή συντηρεί μια προκατάληψη ενάντια στους ομοφυλόφιλους (λανθάνον νόημα). Αφού η ομοφυλοφιλία χρησιμοποιείται ως χαρακτηρισμός υποτίμησης, μαζί με τους οπαδούς της ΟΜΟΝΟΙΑΣ, οι οποίοι πλήττονται συνειδητά, πλήττονται αναπόφευκτα και οι ομοφυλόφιλοι. Το ίδιο ισχύει και για τις γυναίκες, για τις πόρνες, τους διάφορους μη Έλληνες και όποιες άλλες μειονότητες χρησιμοποιούνται ως μέσο υποτίμησης. Όταν στη δημόσια σφαίρα επικρατούν μηνύματα που εμπεριέχουν τέτοιες προκαταλήψεις, είναι λογικό οι πολίτες, ιδιαίτερα τα παιδιά, να τείνουν σε κάποιο βαθμό να αποδέχονται αυτές τις προκαταλήψεις. Έτσι, με την επικράτηση αυτών των μηνυμάτων, θυματοποιούνται έμμεσα κάποιες ομάδες και υποσκάπτεται η κοινωνική αλλαγή που προσανατολίζεται στην ισότητα και την αποδοχή της διαφορετικότητας.

Μια άλλη πιθανή επίδραση, η οποία συζητείται συχνά, είναι η χρήση *φυσικής βίας* ως συνεπακόλουθο των συμβολικών αντιπαραθέσεων. Στην παρούσα μελέτη δεν προκύπτουν σημαντικά στοιχεία για κάτι τέτοιο. Υπάρχει μάλλον μια απατηλή σχέση μεταξύ χρήσης συμβόλων και χρήσης φυσικής βίας: η χρήση συμβόλων (μεταβλητή X) και η χρήση φυσικής βίας (μεταβλητή Ψ) είναι φαινόμενα συσχετισμένα αλλά όχι αιτιώδως. Υπάρχει μια ή περισσότερες επείσακτες μεταβλητές (Z) που προκαλούν και τα δύο, δηλαδή η Z προκαλεί τη X και την Ψ, έτσι που να φαίνεται ότι η X προκαλεί την Ψ. Η μεταβλητή Z σε αυτή την περίπτωση μπορεί να είναι μια θετική προς τη βία στάση ή μια συμπεριφορική τάση προς βία (συμβολική ή φυσική) αντιπαραθέση ή ακόμα και ένας τύπος εριστικής προσωπικότητας. Σε κάποιες περιπτώσεις, πάντως, διαφαίνεται ότι μια συμβολική αντιπαραθέση μπορεί να δράσει ως καταλύτης προς τη φυσική βία. Υπάρχουσας μιας προδιάθεσης προς βία συμπεριφορά, είναι λογικό μια συμβολική πρόκληση να παίζει κάποιο ρόλο για την εμφάνιση αυτής της συμπεριφοράς. Και σε αυτή ωστόσο την περίπτωση, η φυσική βία δεν μπορεί να εμφανιστεί αν δεν προϋπάρχει η τάση.

## ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ

Ο όρος "προοπτικές βελτίωσης" χρησιμοποιείται σε αυτή την αναφορά και χρησιμοποιήθηκε στη μέτρηση και ανάλυση δεδομένων διότι, πρώτο, επιτρέπει τη συζήτηση ενός φάσματος ιδεών και προτάσεων και δεύτερο, σε αντιδιαστολή

με πιο κοινούς όρους, όπως "τρόποι αντιμετώπισης", δεν προδιαθέτει με προβληματοποίηση του υπό μελέτη φαινομένου. Πάντως, τόσο γιατί η χρήση πολιτικών συμβόλων στη δημόσια σφαίρα είναι συχνά συνυφασμένη με προβληματικές καταστάσεις, όσο και γιατί στην κοινή αντίληψη το φαινόμενο αυτό είναι προβληματικό από μόνο του, στις συνεντεύξεις βάθους επικράτησαν σκέψεις και εισηγήσεις προς την κατεύθυνση της "αντιμετώπισης του προβλήματος". Στο παρόν κείμενο, παρουσιάζονται κάποιες προοπτικές οι οποίες συζητήθηκαν στις συνεντεύξεις αλλά και άλλες που προκύπτουν από τα ευρήματα και συμπεράσματα του ερευνητικού προγράμματος.

Μια πρώτη προοπτική βελτίωσης είναι η μείωση της βίας. Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο σημείο, τα αίτια της βίας προϋπάρχουν της χρήσης συμβόλων. Έτσι, μια προοπτική βελτίωσης είναι η *αγωγή κατά της βίας*. Αυτή μπορεί να επιτευχθεί με περισσότερη έμφαση στους αντίστοιχους στόχους τόσο στη οργανωμένη παιδεία όσο και στην παιδεία που ασκείται άτυπα στην οικογένεια και από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Το βίαιο περιεχόμενο πολλών ενημερωτικών και ψυχαγωγικών τηλεοπτικών προγραμμάτων θα μπορούσε να τύχει αυστηρότερης διαβάθμισης, όχι τόσο γιατί βλέποντας βία οι νέοι γίνονται βίαιοι, όσο γιατί βλέποντας βία, ειδικά όταν αυτή παρουσιάζεται ως θεμιτή, δικαιολογημένη, ίσως και ενδεικνυόμενη και γενναία πράξη, οι νέοι μαθαίνουν να την αποδέχονται. Η δημόσια καταδίκη της βίας και η άμεση και αμερόληπτη εφαρμογή της αντίστοιχης νομοθεσίας είναι επίσης απαραίτητα στοιχεία προς αυτή την κατεύθυνση.

Μια δεύτερη προοπτική βελτίωσης είναι η μείωση των πολιτισμικών αιτιών και ο περιορισμός των αρνητικών πολιτισμικών συνεπειών της χρήσης ορισμένων συμβόλων, συγκεκριμένα, η μείωση του ρατσισμού, του σεξισμού, της ομοφοβίας, της ξενοφοβίας και των όποιων άλλων προκαταλήψεων στη δημόσια σφαίρα. Το κύριο μέσο προς αυτή την κατεύθυνση είναι η *αγωγή για αποδοχή της διαφορετικότητας*, η οποία εξυπηρετεί το μακροπρόθεσμο στόχο για μια κοινωνία χωρίς προκαταλήψεις, ή τουλάχιστον μια κοινωνία στην οποία δε θα θυματοποιούνται συμβολικά ή αλλιώς οι διάφορες μειονότητες. Η θυματοποίηση αυτή συντηρείται με την επικράτηση ορισμένων ιδεών και αντιλήψεων, όπως για παράδειγμα, ότι το σεξ είναι μέσο υποταγής και υποτίμησης, ότι οι άντρες είναι φύσει ανώτεροι από τις γυναίκες, ότι οι ομοφυλόφιλοι είναι άξιοι περιφρόνησης, ότι οι λευκοί είναι ανώτεροι των άλλων φυλών, ότι οι Έλληνες είναι ανώτεροι άλλων εθνότητων κτλ. Αυτά τα στοιχεία είναι χαρακτηριστικά της ευρύτερης κοινωνίας και όχι μόνο του οπαδικού επικοινωνιακού τοπίου. Αν λοιπόν θεωρείται βήμα προς την ορθή κατεύθυνση η εξάλειψη ή μείωση αυτών των φαινομένων, πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στην αγωγή για την αποδοχή της διαφορετικότητας.

Η τρίτη προοπτική έχει πιο άμεση εφαρμογή και είναι η αγωγή για συνειδητοποίηση της *σημαντικότητας των συμβόλων* στην κατασκευή της πραγματικότητας. Συνειδητοποιώντας οι πολίτες, ειδικότερα οι νεαρότεροι, ότι φωνάζοντας ένα σύνθημα ή αναρτώντας ένα υποτιμητικό μήνυμα, πλήττονται έμμεσα κάποιες ομάδες, θα είναι πιο συνειδητοποιημένοι τόσο στη χρήση αλλά πολύ περισσότερο στην αποδοχή ή απόρριψη ακραίων προσβλητικών μηνυμάτων στη δημόσια σφαίρα. Το σημείο αυτό αναφέρεται και στο γενικότερο πληθυσμό και στην εκτός γηπέδων επικοινωνία, με ιδιαίτερη έμφαση στο διαδίκτυο, το οποίο χρησιμοποιείται για ενημέρωση, ψυχαγωγία και κοινωνική δικτύωση από σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού. Η

εκπαίδευση μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτή την ανάγκη με περισσότερη έμφαση στην κοινωνική και επικοινωνιακή μόρφωση. Με μικρής έκτασης αναπροσαρμογές στα σχολικά προγράμματα, θα μπορούσαν να ενταχθούν ενότητες επικοινωνιακού αλφαριθμητισμού στα πλαίσια των μαθημάτων ή να γίνονται ευκαιριακά συζητήσεις στην τάξη εξ αφορμής διαφόρων γεγονότων ή ειδήσεων (όπως η ανάρτηση σεξιστικών ή ομοφοβικών συνθημάτων ή ανεκδότων στο διαδίκτυο).

Στα πλαίσια της προοπτικής μείωσης των αρνητικών πολιτισμικών συνεπειών, μπορεί επίσης να προωθηθεί η γνώση του *ιστορικού νοήματος των συμβόλων*. Αν και αυτή η προοπτική άπτεται του ευαίσθητου ζητήματος της σύγχρονης ιστορίας στα σχολεία, φαίνεται ότι η προώθηση μιας τέτοιας γνώσης στην οργανωμένη παιδεία θα βοηθήσει σημαντικά στην πιο συνειδητή χρήση ορισμένων συμβόλων όπως ο κέλτικος σταυρός, η σβάστικα και το σφυροδρέπανο, αλλά, και πάλι, κυρίως, της πιο συνειδητοποιημένης αντίδρασης προς τέτοια σύμβολα (αποδοχή ή απόρριψη).

Μια πέμπτη προοπτική είναι η διοχέτευση της ενέργειας και διάθεσης για δραστηριοποίηση που χαρακτηρίζει τους έφηβους σε *πιο δημιουργικές δραστηριότητες*. Ένας συμμετέχων διερωτήθηκε αν υπάρχουν άλλα πράγματα που μπορεί να εξυπηρετήσουν την ανάγκη των νέων για εκτόνωση, διασκέδαση και παιχνίδι και υποστήριξε ότι, γενικά, οι νέοι "εν έχουν τζιαι τίποτε άλλο να κάμουν". Αυτή η ακραία θέση περιέχει ένα στοιχείο που δεν είναι άσχετο με τη σύγχρονη κυπριακή πραγματικότητα. Μια προοπτική είναι η ενθάρρυνση της δημιουργικότητας και η δημιουργία για τους νέους ευκαιριών για έκφραση και παιχνίδι, κάτι που πρέπει να γίνει πρώτιστα στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, μια πρακτική που μπορεί να εφαρμοστεί άμεσα είναι η διαχείριση των δημόσιων επιφανειών από καλλιτέχνες του δρόμου, νέους της γειτονιάς ή μαθητές ενός σχολείου. Τοίχοι με καλλιτεχνικά γκράφιτι είναι λιγότερο ελκυστικοί για οπαδικά και πολιτικά μηνύματα τα οποία μπορεί να περιέχουν προβληματικά ή ενοχλητικά στοιχεία. Μια τέτοια πρακτική θα μπορούσε να εφαρμοστεί άμεσα με προτεραιότητα τους τοίχους που βρίσκονται γύρω ή κοντά σε σχολεία. Δημιουργικές δραστηριότητες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και διαδικασίες που παρέχουν στους νέους ευκαιρίες να συγκροτούν πολιτικές αντιλήψεις, να εκφράζουν πολιτικές απόψεις και να εμπλέκονται σε πολιτικές δράσεις με όρους διαφορετικούς από αυτούς που κυριαρχούν λόγω της εδραιωμένης πολωτικής κομματικοποίησης.

Μια έκτη προοπτική βελτίωσης είναι η *μείωση της έντασης μεταξύ αστυνομίας και οπαδών*. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, τα δεδομένα αυτής της έρευνας δείχνουν ότι σημαντικό ποσοστό νεαρών ατόμων (όχι μόνο των φανατικών οπαδών) βλέπει με σκεπτικισμό και αμφιβολία, και συχνά με θυμό και αγανάκτηση, την παρουσία της αστυνομίας στα γήπεδα και σε άλλες δημόσιες εκδηλώσεις. Το ουσιαστικό στοιχείο εδώ δεν είναι το κατά πόσο η αστυνομία κάνει καλά τη δουλειά της, αλλά το πώς γίνεται αντιληπτή η παρουσία της. Για παράδειγμα, η εξ αρχής παρουσία ισχυρής αστυνομικής δύναμης με αντιδιαδηλωτικές εξαρτήσεις σε ένα ποδοσφαιρικό αγώνα μπορεί να είναι ενδεδειγμένη επιχειρησιακά, αλλά μπορεί ταυτόχρονα να προκαλέσει τα αισθήματα και την αντίδραση των οπαδών και τελικά να δράσει καταλυτικά για τη δημιουργία επεισοδίων. Κάτι τέτοιο υποστηρίζεται και θεωρητικά στη βάση της έννοιας της αυτοεκπληρούμενης προφητείας, σύμφωνα με την οποία μια αντίληψη της πραγματικότητας δύναται να επηρεάσει την πραγματικότητα

προκαλώντας συμπεριφορικές αναπροσαρμογές που είναι συμβατές με αυτή την αντίληψη. Έτσι, η αντίληψη ότι ένας αγώνας θα μετατραπεί σε πεδίο μάχης (η οποία ενισχύεται με την παρουσία αστυνομικών με αντιδιαδηλωτική εξάρτυση) ενισχύει τις πιθανότητες να γίνει τελικά αυτή η μάχη.

Ένα σχετικό διαδικαστικό ζητούμενο, το οποίο έχει και γενικότερη σημασία για την αποτελεσματικότητα των (οποιασδήποτε) παρεμβάσεων είναι και η εμπλοκή των οργανωμένων οπαδών στη διαδικασία σχεδιασμού και εφαρμογής τους. Η έρευνα αυτή καταδεικνύει ότι οι οπαδοί, ακόμα και οι ακραίοι στις συμπεριφορές τους, δεν είναι ούτε ανεγκέφαλοι, ούτε ζουν έκτος κοινωνίας. Με εξαίρεση μια ελάχιστη μειονότητα οπαδών και πολιτικών ακτιβιστών που συνειδητά προσπαθεί να δημιουργήσει επεισόδια και η οποία μπορεί να τύχει ειδικής, ακόμα και ποινικής, διαχείρισης, οι νέοι που κυκλοφορούν και δραστηριοποιούνται επικοινωνιακά στη δημόσια σφαίρα διαθέτουν τις διανοητικές ικανότητες που είναι απαραίτητες για τη συμμετοχή τους σε μια διαδικασία κοινωνικής αλλαγής στην οποία δεν θα ορίζονται ως οι "κακοί" ή οι "ανεγκέφαλοι".

Νοείται επίσης, ως ένα όγδοο σημείο, ότι για να έχει πιθανότητες επιτυχίας μια πρακτική που στοχεύει στη βελτίωση μιας υφιστάμενης κοινωνικής κατάστασης, θα πρέπει να είναι θεμελιωμένη στην καλή γνώση τόσο των σχετικών ψυχολογικών και κοινωνιολογικών θεωριών όσο και της εμπειρικής πραγματικότητας. Μια προοπτική βελτίωσης είναι κατά συνέπεια και η προώθηση της επιστημονικής έρευνας. Η παρούσα μελέτη μπορεί να θεωρηθεί μια ελάχιστη συνεισφορά προς αυτή την κατεύθυνση.

Η συζήτηση θα ήταν καλό να κλείσει με αναφορά σε προοπτικές που είναι πιο γενικές και απομακρυσμένες και αποτελούν περισσότερο προτάσεις κοινωνικού προσανατολισμού παρά στόχους προς άμεση επίτευξη. Τέτοιοι προσανατολισμοί είναι η αποκομματικοποίηση του ποδοσφαίρου, η αποκομματικοποίηση της κοινωνίας, η άρση της κοινωνικής αδικίας και η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Η ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ  
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΤΟ  
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ